

PORTA DOMINICA I CRKVA SV. DUJMA U TROGIRU

Vanja Kovačić

UDK 726.54.033: 725.96.032.7] (497.5 Trogir)

Izvorni znanstveni rad

Vanja Kovačić

Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine

Glavno povjerenstvo u Splitu

Na temelju arheoloških istraživanja benediktinske crkve sv. Nikole u Trogiru autorica donosi nalaz kasnoantičkih obrambenih zidina i južnih gradskih vrata. Uz izgradnju pomoćnog vanjskog zida, kojim se ostvaruje nova urbanistička regulacija Vrata Gospodnjih, razmatra i ranosrednjovjekovnu adaptaciju crkve sv. Dujma koju su 1064. godine građani poklonili novoutemeljenom ženskom benediktinskom samostanu.

Samostan sv. Nikole u Trogiru najstariji je ženski samostan benediktinskog reda u dalmatinskim gradovima. Prema prijepisu isprave iz 1064. godine građani Trogira sestrama poklanjaju crkvicu, kuću bl. Dujma, kod Vrata Gospodnjih (*porta dominica*), kao i obalu pred njom.¹ Prilikom obnove crkve 1987/88. godine izvršena su arheološka istraživanja koja su pokazala da se najranija crkvica navedena u fundacionoj ispravi krije ispod visokog nasipa na kojem je podignuta današnja crkva.² U opisu gradskih zidina I. Lucić je naveo da su lučka vrata, ranije zvana Gospodnja, a sada velika, u starini bila na izlasku ulice koja je polazeći od kopnenih vrata jednom stranom trga vodila prema luci, na istome mjestu gdje je sada zvonik ili dvorište redovnica svetog Nikole.³ Arheološkim je istraživanjima utvrđeno da su se stara gradska vrata nalazila na položaju većih sjevernih vrata današnje crkve sv. Nikole kraj vanjskog zida dvorišta. Naime u unutrašnjosti crkve uzduž sjevernog zida pronađen je kasnoantički obrambeni zid (šir. 170 cm) na oko 70 cm dubine ispod pločnika crkve sv. Nikole odnosno na razini današnje ulice. Građen je bio manjim nepravilnim kamenjem, dok su bočne strane vrata (šir. 190 cm)

¹ CD I, Zagreb 1967, 98.

² V. Kovačić, Trogir/Sv. Nikola, Tragurium-gradski bedem i ranosrednjovjekovna crkva, Arheološki pregled 29 (1988), Ljubljana 1990, 166-167.

³ I. Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru II, Split 1979, 991.

oblikovane monumentalnim klesancima od kojih se s prednje strane isticao

profilirani antički blok. U kasnijem razdoblju, koje zasad ne možemo preciznije odrediti, na tom dijelu grad se koncentrično proširuje prema jugu za uski pojas širine 4-5 m, te se podiže novi obrambeni zid (šir. 120 cm). Gradska vrata postavljaju se u osovini kasnoantičkih, u produžetku karda, te s njima formiraju složen sklop dvostrukog ulaza u grad s međuprostorom. Ta se vrata u izvorima navode pod imenom Vrata Gospodnja, dok se Nova vrata ili lučka, poslije otvaraju pokraj zapadnog pročelja crkve. Zasigurno je da nakon proširenja crkve prema istoku Vrata Gospodnja prestaju funkcionirati a glavna gradska komunikacija obilazi oko crkve do zapadnog pročelja.⁴ Iako na temelju dosadašnjih nalaza nije moguće potvrditi da se radi o dosad nepoznatom sloju gradskih zidina jer je njihov opseg prema gradskoj jezgri poznat samo na segmentu južne strane, ova je regulacija gradskih ili pak samostanskih zidina temeljito izmijenila prostorno rješenje gradskih vrata.

Kasnoantičke zidine Tragurija i južna gradska vrata pronađeni u crkvi sv. Nikole

Istovremeno s gradnjom novog obrambenog zida zapadno od kasnoantičkih vrata podignuta je manja crkva koju građani poslije poklanjaju benediktinkama prema ispravi o utemeljenju samostana. Pačetvorinastog tlocrta

⁴ M. Barada, *Trogirski spomenici (1310-1331)*, Split 1988, 46. U jednoj se tužbi kao mjesto događaja spominje ... sub porticatu sancti Nicolle ..., koji je vjerojatno bio uz zapadno pročelje crkve gdje je još vidljiv kameni vijenac u podanku svoda između crkve i kule sv. Nikole. God. 1361. jedna gradska straža se spominje kod gradskih vrata sv. Nikole. Usp. I. Lucić, o. c., sv. I, 618.

Dio nadvratnika trogirskih gradskih vrata priklesan iz antičke stele

izvana, crkva se sjevernim zidom prislonila uz kasnoantički gradski zid, dok je njen neobično širok južni zid integralni dio novog obrambenog zida. S obzirom na to da se crkva spominje već 1064. godine slijedi da je pojas ranosrednjovjekovog zida s južne strane grada podignut prije te godine. Produžetak istog sloja zida pronađen je prilikom sondiranja unutar palače Cega, koja je prislonjena s unutrašnje strane kasnijih zidina.⁵ Odnos zida prema romaničkim kulama pokazuje da su kule naknadno podignute uz njegovo vanjsko lice, dok palača Cega već negira taj gradski perimetar. Po temeljima romaničke kule sv. Nikole vidljivo je kako se začeljem priljubila za predromaničke zidine, koje su vjerojatno srušene tijekom razaranja Trogira u 12. st. Kada se krajem 14. st. zidine ponovno pomiču prema jugu, kula sv. Nikole ostaje polovinom tlorisa unutar grada, a kula Vitturi, kako pokazuju romanička vrata u prizemlju, zadržava izvorni položaj prijašnje kule koje su u pravilu sagrađene u prislonu na vanjsko lice gradskih zidina.⁶

⁵ Zaštitna istraživanja vodio je arheolog Ante Piteša 1991. g.

⁶ I. Lucić, o. c., sv. II, 983-985. Analizirajući izvore iz 1378. g. u svezi s kulom sv. Nikole, koja je tada pripadala hvarskom biskupu Stjepanu iz obitelji Cega, Lucić

U toku 12. stoljeća Trogir je bio izložen većim napadima s mora. Prilikom napada Saracena 1133. godine grad je pretrpio veća rušenja.⁷ Drugo veliko pustošenje grada od strane mletačke flote 1171. godine zabilježio je u svom opisu biskup Treguan. Premda biskup navodi da grad nije imao zidina ni kula već je bio opasan suhozidom i balvanima, možemo pretpostaviti da je ranosrednjovjekovni zid bio dijelom srušen u ranijem napadu te je grad improvizirano zaštićen suhozidom. Prilikom pljačke i opustošenja grada propale su i sve isprave i privilegiji samostana sv. Dujma i Nikole, kako je navedeno u njihovu katastiku 1194. godine.⁸ Prema opisima biskupa Treguana, zidine se ponovno obnavljaju oko 1200. godine. To je ujedno moglo biti vrijeme gradnje romaničkih kula uz južni perimetar grada.⁹

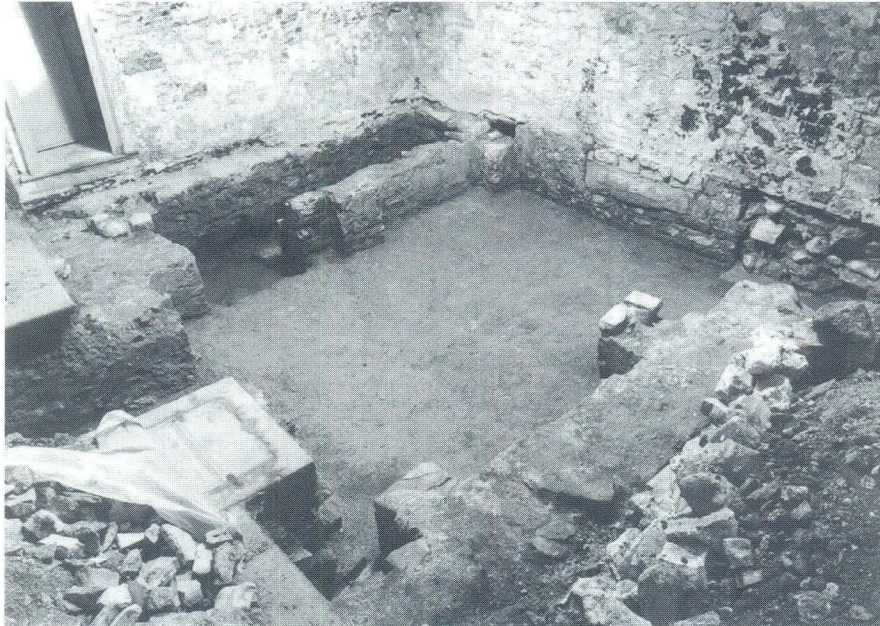
U gradskoj sakralnoj arhitekturi Trogira, zanemarimo li specifičan šesterolisni oblik crkve sv. Marije, nisu sačuvani longitudinalni tipovi predromaničkih građevina. Te su crkve najvećim dijelom nestale u monumentalnoj romaničkoj obnovi ili pak u kasnijim pregradnjama, a bogati korpus kamenoga crkvenog namještaja svjedoči o njihovom postojanju na gotovo svim sakralnim mjestima u gradu. Tlocrt crkve sv. Dujma pokazuje zatvorenu pačetrovornastu formu, i nije poznato koliko se u punoj elevaciji svojim volumenom izdvajala od zidina. Uzdužni zidovi broda bili su raščlanjeni središnjim i ugaonim pilastrima koji su formirali plitke niše i nosili bačvasti svod, vjerojatno bez pojasnica. Ti su pilastri imali istaknutu temeljnu stopu, a građeni su u prislonu na zidove crkve. Južna vrata crkve smještena su na sredini ukupne dužine građevine, u prvom traveju pred samim svetištem. Apsida se izduženim pravokutnim oblikom i veličinom izdvaja od proporcija broda, a načinom gradnje i temeljenjem pokazuje da se radi o sužavanju i adaptaciji neke veće prostorije za sakralnu namjenu. Sjeverni i južni zid apside, za razliku od istočnog, građeni su kamenim blokovima s pažljivo klesanim konveksnim licem na kojem su jasni tragovi zubače. Čitavo svetište je čvrsto temeljeno na kamenom "pontonu" koji je također građen sličnim kamenom, ali

navodi da se kula nalazila "kod crkve svetog Nikole redovnica izvan gradskih zidina, a blizu morske obale i ostalih međa", te da je tek gradnjom zidina oko 1400. godine benediktinski samostan uključen u gradski perimetar. Moguće da je zid pronađen kao dio crkve sv. Dujma i unutar palače Cega izvorno obuhvaćao samo samostanski areal koji se prostirao izvan grada. Međutim, izgled Vrata gospodnjih kao glavnih vrata na južnoj strani grada pokazuje promišljenu urbanističku regulaciju.

⁷ L. Margetić, *La distruzione di Traù da parte dei Saraceni nella prima metà del secolo XII, Histrica et Adriatica, Fiume-Trieste 1983, 255-263.* Po interpretaciji L. Margetića Saraceni su bili u službi normanskog kralja Rogera. Njegovi protivnici iz redova normanskih velikaša uzaludno su tražili pomoć od hrvatsko-ugarskog kralja Bele II. Stoga je rušenje Trogira trebalo poslužiti kao upozorenje kralju o sudbini njegovih gradova na Jadranu ukoliko se prikloni pobunjenicima. Lucić saracenski napad datira u 1123. godinu. Analizirajući šira povijesna zbivanja L. Margetić pomiče napad za jedno desetljeće u doba osvajanja Barija i nasilnog pokoravanja Apulije. Usp. I. Lucić, o. c., sv. I, 103; isti, *Život Svetoga Ivana trogirskoga* (uredio M. Ivanišević), u: *Legende i kronike, Split 1977, 81.*

⁸ I. Lucić, o. c., sv. I, 103, 104, 115; o. c. (1977), 81.

⁹ I. Lucić, o. c., sv. I, 115, 117.

Pogled na benediktinsku crkvu sv. Dujma u Trogiru za vrijeme istraživanja

koji ne dopire do samog istočnog zida crkve jer je uza nj prolazio odvodni kanal. Naime, taj je kanal iz grada odvodio vodu kroz kasnoantički zid gdje je bio pokriven dijelovima antičkog sarkofaga s Ahilom, prolazio kroz apsidu Sv. Dujma, te ispod širokoga južnog zida izlazio na obalu i izljevao se u more. U crkvi sv. Dujma otkrivena su dva sloja poda. Na -80 cm nalazio se deblji vapneni pod, koji je u brodu crkve kao i u apsidi bio na istoj razini. Na njemu je pronađen keramički materijal 14. st. Ispod je na dubini od -119 do -140 cm bio izvorni sloj poda. Prag vrata na zapadnom pročelju vjerojatno je naknadno podignut prilikom proširenja crkve, da bi ta vrata bila konačno zazidana u svezi s izgledom obnovljene crkve i otvaranjem Morskih vrata. U uglovima broda crkve pred prezbiterijem bila su dva antička ulomka, oba obrnuto okrenuta - na sjeveru cilindrična urna, a južno monumentalna baza - koji su vjerojatno poslužili kao temelj oltarne pregrade. Komad kamenog vijenca sa zupcima i naknadno uklesanim utorom za ploču i pilastar vjerojatno se koristio kao baza ranosrednjovjekovne oltarne pregrade. Njoj je pripadao i kapitel obrađen samo sa tri strane, budući da je stajao prislonjen uza zid, ukrašen volutama i ugaonim lišćem (poč. 10. st.).¹⁰ U zidovima i u podu crkvice bilo je uzidano više ulomaka skulpture: stupić ranokršćanske menze, ispod gornjeg poda ranokršćanski prozorski impost, antički žrtvenik, dio natpisa od bituminoznog vapnenca (APACYI), a ispod praga južnih vrata crkvice dio antičkog

¹⁰ T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, SHP 12, Split 1982, 157, T. X/44, 45.

stupa i bogato profilirani vijenac. U donjem sloju poda pronađeni su ulomci bizantskih amfora, dio posude od pietre olare, te gruba keramika s valovnicom kasnoantičke tradicije iz 7-8. st. Dijelovi ranokršćanskog kamenog namještaja uzidani su kao spolije u podu i zidovima prostorije prije njene ranosrednjovjekovne adaptacije.¹¹ Sudeći prema otvoru koji je direktno vodio na morsku obalu, izvorno je prostorija služila za lučke potrebe ili stražu, a naknadnim preinakama, ugradnjom pilastara i oblikovanjem prostora apside postaje skromna crkvice uz gradska vrata. Tlocrtne nepravilnosti građevine u prvom redu su određene zadanim prostorom kao i maksimalnim korištenjem postojećih zidova. Naime južni obrambeni zid, koji je bio viši od same crkve i protezao se dalje prema zapadu, ujedno je i južni zid crkve sv. Dujma na čije se unutrašnje lice direktno apliciraju pilastri. Simetrično komponirano glavno pročelje s vratima na sredini određeno je rasponom između dva gradska zida, s pravilnim dvovodnim krovom i riješenom odvodnjom na spoju krova crkve i obrambenog zida. Zbog tlocrtne anomalije južnog zida broda glavna vrata su u unutrašnjosti izmaknuta prema sjeveru, ali je njihova aksijalnost dosljedno

Detalj apside i južnih vrata crkve sv. Dujma u Trogiru

provedena u odnosu na svetište. Širina apside reducira se gradnjom debljeg južnog zida koji, iako iste širine kao i sjeverni zid, stvara tlocrtnu nepravilnost a ujedno i prostorni pomak uzdužne osi svodova broda i svetišta crkve. Težnja za uspostavom simetrije na pročelju i začelju crkve stvorila je asimetriju u unutrašnjosti građevine.

¹¹ V. Kovačić, Prilozi za ranokršćansku topografiju Trogira, Diadora 15, Zadar 1993, kat. br. 9 (T. III, 2), 14 (T. VII, 4).

Ispod današnje apside u razmaku između dva gradska zida nastaje neobična i slojevita pregradnja. Istočni zid današnje apside leži na zidovima jedne kvadratne prostorije koja se protezala gotovo do samih Vrata Gospodnjih, a prema istoku je bila rastvorena širokim lukom (raspon luka 2.30 m). U sjeveroistočnom uglu nalazio se masivni pilastar koji je vjerojatno bio priljubljen uz kasnoantički gradski zid pod temeljima današnjeg zvonika. Ovi su zidovi istraženi do dubine od -135 cm što odgovara razini današnjeg samostanskog dvorišta. Nije u potpunosti jasan zapadni zid te prostorije koji pokazuje romaničku strukturu zidanja, a njegova je temeljna stopa nešto viša (-110 cm) od ostalih zidova prostorije. Na vanjskim uglovima nema živog spoja već je zid priljubljen uz postojeće bočne zidove prostorije. U doba romanike se vjerojatno zazidava zapadni zid i široki luk na istoku, a u ispuni postavlja otvor sa srpastim lukom. Prostorija je u unutrašnjosti bila premazana slojem maltera, a na razini od -0.50 m bio je jedinstven malterni pod koji je odgovarao pragu romaničkog otvora. Na zapadnom zidu u unutrašnjosti zvonika bio je masivan romanički nadvoj pa je vjerojatno u to vrijeme kasnoantički zid bio dobrim dijelom porušen budući da su vrata vodila direktno prema njemu. Dakle istočni zid crkve sv. Dujma i zapadni zid romaničke prostorije formirali su svojevrsan zatvoreni hodnik odnosno propugnaculum

Prostorija ispod apside današnje crkve sv. Nikole u Trogiru

između dva pojasa zidina. Zasad nije poznat položaj samostanske zgrade u 11. st. Moguće je da se nalazio istočno i zapadno od gradskih vrata, s komunikacijom preko obrambenog zida ili presvođenog propugnaculuma. Samostan se vjerojatno koristio i kulom sv. Nikole odnosno kulom Cega (kulom hvarskog biskupa Stjepana Cege), da bi se kasnijim donacijama proširio na romanički sklop na istoku. Godine 1279. navodi se "turris Salinverra", kula nazvana po Salinguerri Vitturiju i njegovim nasljednicima Mateju i Grguru. Podatak se vjerojatno odnosi na onu istu kulu koja se početkom 14. st. nabroja među posjedima Druzimira (Držemir, Dragomir) Vitturi pretka Salinguerre. To je kula s kuhinjom kod gradskih vrata pokraj palače zadarskog plemića Domalda de Zadulinis. Lucić smatra da se ona nalazila na mjestu njegove palače kod vrata sv. Duha, ali moguće je da su to dijelovi romaničkih zgrada u današnjem samostanu sv. Nikole koji su u starini pripadali obitelji Vitturi.¹² Iste se godine Dabra, kći Valentina Petrovog Luce, odriče prava na kuću s dvorištem i kulom koja graniči s gradskim zidom i kućom koludrica sv. Nikole.¹³ U ugovoru iz 1279. godine spominje se kuća Stjepana Marinovog de Roya koja je podignuta na zemlji kneza Pribine pored kuće Kreste de Alberti, zeta Valentina Petrovog Luce i samostana sv. Nikole.¹⁴ Jedna od tih romaničkih kuća-kula nalazi se u sklopu današnjeg samostana u začelju apside, a na istočnom zidu drugog kata sačuvan je niz slijepih lukova koji nose grednjak.

Za razliku od drugih crkava koje u pravilu zadržavaju isto mjesto svetišta, crkva sv. Nikole sačuvala je na istome mjestu samo zapadno pročelje i položaj glavnih vrata, dok je prag naknadno podignut. Na jugu je proširena do novih srednjovjekovnih zidina kojima se ujedno koristi za južni zid, a nova pačetrovina apsida podignuta je nad nekadašnjom romaničkom prostorijom istočno od Vrata Gospodnjih.

Nekoliko ulomaka ranosrednjovjekovne kamene plastike pronađeno je u zidovima crkve sv. Nikole. U pločniku današnje crkve bio je ugrađen ulomak mramorne grede s isprepletenim polukružnicama.¹⁵ Nakon skidanja pločnika otkriven je i drugi dio koji se spajao s onim prvim. Ovaj se motiv nalazi na spomenicima splitske radionice s početka 9. st. iz katedrale sv. Dujma, na kamenom crkvenom namještaju iz vremena kneza Mutimira, te na ulomku grede pronađene u zidu crkve sv. Barbare u Trogiru (P TEMP).¹⁶ Tako preciozan rad mogao je pripadati samo nekoj značajnoj crkvi, vjerojatno trogirskoj katedrali.

Prilikom radova na statičkoj sanaciji kora u pročelju današnje crkve pronađena su dva ulomka kamene grede ukrašene na gornjem rubu geometrijskom trakom. Dva niza nasuprotnih lukova međusobno formiraju rombove,

¹² M. Barada, Trogirski spomenici, dio I, sv. II, Zagreb 1950, 183; I. Lucić, I, 356; C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, Starohrvatska prosvjeta, sv. 2, Split 1952, 155; N. Klaić, Trogir u srednjem vijeku, knj. II, sv. I, Trogir 1985, 187.

¹³ M. Barada, o. c., 207; C. Fisković, o. c. (1952), 155.

¹⁴ M. Barada, o. c., 230.

¹⁵ T. Burić, o. c., 141, T. XIV/64.

¹⁶ Ž. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, VAHD 60, Split 1958 (1963), 98-124; R. Bužančić, Crkva sv. Martina u Trogiru, Split 1995 (magistarska radnja).

dok su ispod vitice različitog nagiba. Ovaj tip bordure nalazimo na nadvratniku iz crkve sv. Julijane u Splitu koji je datiran u drugu polovinu 11. ili početak 12. st.¹⁷ S obzirom na debljinu kamena i ovi su ulomci mogli biti dio nekog nadvratnika. Pretpostavljamo da potječe iz vremena prije napada Saracena na Trogir (1133.), a možda se može datirati za biskupovanja bl. Ivana, koji se posljednji put navodi u ispravi iz 1111. godine.

Ulomci predromaničke grede s arkadicama iz crkve sv. Nikole u Trogiru

Kapitel predromaničke oltarne pregrade

Visoko na sjevernom zidu crkve sv. Nikole uzidan je dio romaničkog nadvratnika s likovima u plitkom reljefu. Na desnom kraju je sv. Benedikt prikazan kao starac s bradom, ogrnut plaštom i kapuljačom, u jednoj ruci drži

¹⁷ *Lj. Karaman*, Natpis đakona Dobra iz vremena narodne hrvatske dinastije, Split 1931.

knjigu, a u drugoj štap. Drugi je lik sv. Nikole koji desnom rukom blagoslivlje, a u pokrivenoj lijevoj nosi Evandjelje. Oko vrata ima palij s križevima kao znak biskupske časti. Zatim slijedi prikaz Jaganjca Božjeg (Agnus Dei) s križem koji je vjerojatno smješten u središtu kompozicije nadvratnika između dva para likova.¹⁸ Nadvratnik je vjerojatno izrađen u 13. st. kada se uz sv. Dujma uvodi i novi titular sv. Nikola.¹⁹

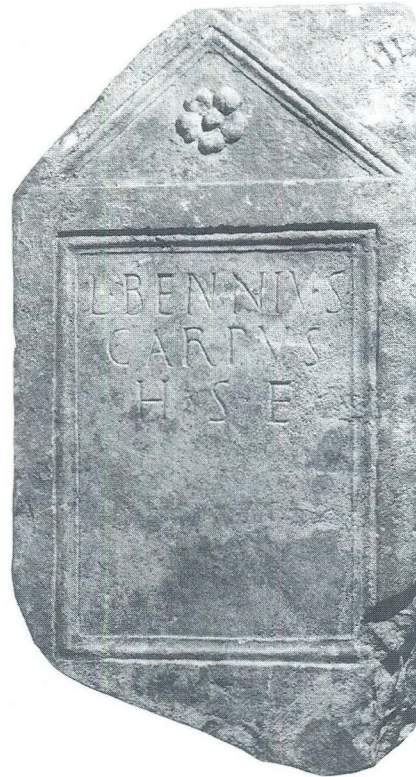
Romanički nadvratnik s prikazom Agnus Dei, sv. Nikole i sv. Benedikta

Tijekom 19. st. u crkvi sv. Nikole sagrađen je poprečni odvodni kanal kojim su nečistoća i oborinske vode iz grada najkraćim putem ispod male lože izbacivane u more. Kanal je bio pokriven kamenim poklopnicama izrađenim od antičkih nadgrobnih natpisa koji su zasigurno doneseni s gradske nekropole. Vjerojatno su najprije korišteni kao spolije u gradnji kasnoantičkih gradskih zidina da bi njihovim konačnim razvrgavanjem dobili novu namjenu.

¹⁸ C. Fisković, Samostan i crkva Benediktinki u Trogiru, u: Sveti Benedikt i njegovo djelo, Split-Hvar 1939, 1.

¹⁹ Nešto prije 1213. g. knez Vučina ostavlja kapelu s opremom crkvi sv. Dujma. U ispravi se navodi i Draga opatica samostana sv. Dujma i Nikole. Usp. CD V, Zagreb 1907, 250; I. Lucić, o. c., sv. I, 242. Kada potomci Vitače, jednog od osnivača samostana, daruju koludricama posjed Rastinić na području Drida navodi se "monasterio St. Domnii et Nicolai". Usp. CD IV, Zagreb 1906, 287; I. Lucić, o. c., sv. II, 1038.

Ističe se jednostavna nadgrobna stela (112 x 56 x 14 cm) s profiliranim okvirom natpisnog polja. Na sredini zabata je peterolatični cvijet, a u uglu reliefni akroterij u obliku palmete. Natpis je raspoređen u tri retka: L(ucius) Bennivs / Carpvs / h(ic) s(itus) e(st). Gentilicij *Bennius* pripada južnoitalskim doseljenicima, a na našoj obali Jadrana susreće se na natpisima iz 1. st. p. Kr. Više pripadnika ove obitelji obnašalo je različite funkcije u sjevernoj Africi.²⁰

Nadgrobna stela Lucija Benija Karpusa

Ranije je u Trogiru pronađena stela Gaja Benija, koji je bio centurion VII legije C.P.F.²¹ Pripadnici familije *Bennii* potvrđeni su na dva natpisa u Saloni, gdje je *P. Bennius Sabinus* bio kuatorvir i augustal, a ranije zapovjednik II kohorte *Lusitanorum equita*, a toj uglednoj obitelji pripadala je i *Bennia Sabina*, udata za centuriona XI legije.²² Na svom posjedu u Andetriju bio je

²⁰ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969, 66; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, 237, 240.

²¹ CIL III 2686; D. Rendić Miočević, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, VAHD 1952, Split 1948, 59.

²² CIL III 8747, 2062; J. J. Wilkes (1969), 129, 325; isti, *Equestrian rank in Dalmatia under the Principate*, *Adriatica Prehistorica et Antiqua*, Zagreb 1970, 15.

pokopan *L. Bennius Honoratus*, koji je budući da je bio još dijete imao počasnu dekurionatsku funkciju u Aequumu.²³ Možda je u vezi sa salonitanskom granom ove familije bio i *P. Bennius Egregius*, vojnik VIII kohorte u Dokleji.²⁴ Kognomen *Carpus* bio je raširen po Carstvu, a brojni natpisi pronađeni su u Rimu i okolici.²⁵ Dvije osobe s ovim imenom spominju se na natpisu iz Iadera u doba ranog principata, a kasnije i u Udbini.²⁶

Vjerojatno je istom tipu stele, s jednostavnom profilacijom i ugaonim akroterijima, pripadao velik blok (75 x 78 x 30 cm) koji je skraćen za više od polovicu izvorne visine. Bio je sekundarno upotrijebljen za kameni okvir gradskih vrata kasnoantičkog obrambenog zida. Iako je ova stela monumentalnija po dimenzijama, početak trokuta zabata i palmeta sačuvani na rubnom dijelu upućuju na stilske odlike I. st. p. Kr. Središnji dio je priklesan te je na njemu izdubljena rupa za stožer vrata kada je blok naknadno korišten za nadvoj.

Fragment ženske skulpture iz kasnoantičkog gradskog zida u Trogiru

Na starom kamenom podu u crkvi sv. Nikole još su jedva bila vidljiva slova nadgrobnog natpisa. Stela je priklesana u dvije ploče, profilacija je potpuno radirana, a natpis uglačan. Natpis glasi: d(is) m(anibus) / Cneo Stenio / Secvro / Stenia / - - -. ²⁷ Pojava kognomena *Securus* zabilježena je u kasnom principatu još u Saloni i Iaderu.²⁸

²³ CIL III 9783; *D. Rendić Miočević*, o. c., 59; *J. J. Wilkes* (1969), 240; *N. Cambi-Ž. Rapanić*, *Ara Lucija Granija Proklina*, VAHD 72-73, Split 1979, 100.

²⁴ CIL III 12697; *H. Dessau*, ILS 4837; *J. J. Wilkes* (1969), 126.

²⁵ CIL III 2936; *H. Dessau*, ILS, vol. III, pars I, Berolini 1914.

²⁶ *B. Nedved*, *Stanovništvo Zadra od 1. do 3. stoljeća*, Diadora 14. Zadar 1992, 220.

²⁷ CIL III Suppl. 9720, *Bull. dalm.* 4/1881, 145;

²⁸ *B. Nedved*, o. c., 249.

U dvorištu istočno od samostanskog sklopa pronađen je još jedan ulomak nadgrobne stele s glavom Gorgone kojoj nedostaje natpisno polje. Po tipologiji zabata pripada stelama 1. st. p. Krista.

Na jednoj od poklopnica kanala u crkvi sv. Nikole dijelom je sačuvan natpis (79 x 49 x 13 cm) koji je bio dio nekog monumentalnog spomenika. Natpis glasi: --- VGE --- / --- ASIA --- / --- ORTA --- / --- SDIVE --- / --- VENTVSI ---. Visina slova prvog retka iznosi 11,5 cm, dok je kod ostale četiri retka 9,5 cm. Po tipu i veličini slova sličan je manjem natpisu koji je uzidan u podanku južnih gradskih vrata u neposrednoj blizini crkve sv. Nikole. Na njemu je urezano: i(n) f(ronte) p(edes) X što upućuje na nadgrobni spomenik.²⁹

Za poklopnice su korišteni dijelovi prednje strane sarkofaga s natpisom i tabulom ansatom. Dugotrajno djelovanje vlage uništilo je većim dijelom natpisno polje. Izmjenično s natpisima koristili su se za istu namjenu i dijelovi stupova od zelenog cipollina, a u zidu kanala bio je i dio korinskog kapitela.

Ulomci antičke plastike bili su uzidani u rimskom obrambenom zidu te u crkvici sv. Dujma. U ispuni gradskog zida pronađen je blok s profiliranim rubom (39 x 33 x 24 cm) koji je mogao pripadati žrtveniku. Zapadno od gradskih vrata uzidan je veliki blok s razrađenim profilom, dio vijenca neke monumentalne građevine. Na istoj strani u podanku zida bio je postavljen odvodni kanal izrađen od ploča s kamenim poklopticama. Bio je sastavljen od više dijelova mramornog sarkofaga s prikazom Ahila i konja iz scene Otkupa Hektorova tijela. Sarkofag potječe iz antičke radionice iz sredine 3. st. p. Kr.³⁰

U zidu istočno od glavnih vrata za gradnju zidina upotrijebljen je donji dio ženske mramorne statue (56 x 50 x 22 cm) u stavu blagog kontraposta. Žena je odjevena u dugi hiton s nizom paralelnih nabora, dok himation pokriva gotovo čitavo tijelo formirajući teške lučne nabore do gležnja desne noge. Sačuvan je samo donji dio figure što ograničava stilsku analizu samo na oblikovanje draperije, dok bi položaj ruku mogao potvrditi je li to varijanta Kore ili pak statua slična prototipu "Male Herkulanke". Ove su kopije po uzoru na helenističku produkciju izrađivane po čitavom Rimskom Carstvu od julijevsko-klaudijevskog doba do Antonina.³¹

Neuredna struktura obrambenog zida te dijelovi antičkih nadgrobnih spomenika i skulptura spolirani u sklopu gradskih vrata pokazuju način gradnje kasnoantičkih fortifikacija. Možemo pretpostaviti da je pravac zidina prema istoku išao ispod zvonika te da je poslužio kao temelj dijela arkature samostanskog dvorišta i južnog zida romaničke građevine istog sklopa. Na tom je pravcu u dvorištu uzidan grčki natpis, epigrafski dokument o najranijoj

²⁹ Bull. dalm. 11/1888, 10; CIL III Suppl. 9722. Tu je krivo pročitano tekst NERV PX.

³⁰ V. Kovačić, Sarkofag s likom Ahileja iz Trogira, PPUD 27, Split 1988, 5-19.

³¹ M. Bieber, The copies of the Herculaneum Women, Proceedings of the American Philosophical Society, 106 (1962), 11-134; N. Cambi, Antička Narona - urbanistička topografija i kulturni profil grada, u: "Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka", izd HAD-a, sv. 5, Split 1977, 141; V. Sokolovska, Antička skulptura vo SR Makedonija, Skopje 1987; C. Saletti, La scultura di età romana in Sardegna, Rivista di archeologia 13, Venezia 1989, 87.

Dio sarkofaga s motivima iz Ahilova života, polovica 3. stoljeća

prošlosti Tragurija.³² Raspon vrata zasigurno ne odgovara dimenzijama glavnog antičkog ulaza u grad s morske strane i posljedica je nesigurnog vremena kada se u pravilu smanjuje broj i veličina otvora. Zapadno od pročelja crkve pravac zida se vjerojatno lomi, što se odražava u paralelnom dijelu kasnoantičke stambene insule unutar grada, pa bi hipotetičan smjer zida bio pod sjevernim pročeljem romaničke palače Cega. Brzi građevinski zahvati uz korištenje priručnog materijala iz srušenih antičkih građevina uočeni su u Zadru i Saloni te u drugim primorskim gradovima, a pripisuju se vremenu

³² *J. Brunšmid*, *Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien 1898, 31.

nakon istjerivanja Istočnih Gota iz Dalmacije.³³ Ranosrednjovjekovnim proširenjem južne fronte Trogira pravilan antički perimetar, koji se vjerojatno krije u gradskom tkivu unutar kasnoantičkih zidina, preoblikuje se u poligonalnu shemu. Poticaj ojačavanju lučkog dijela grada vjerojatno su pljačke Saracena i Arapa koji su tijekom 9. st. zalazili u Jadran napadajući primorske gradove. U nekim gradovima poput Zadra i Dubrovnika utvrđuju se i ojačavaju dijelovi grada prema moru.³⁴ Osnivanjem bizantske teme Dalmacije jačaju strateške pozicije Carstva u obrani posjeda na Jadranu, a tributom mira gradovi reguliraju odnose sa Sklavinijama u zaleđu. Krajem 9. i početkom 10. st. adaptira se manja prostorija pored lučkih vrata u Trogiru za crkvu i posvećuje sv. Dujmu. Pravokutna građevina sagrađena u međuprostoru između kasnoantičkih gradskih zidina i pomoćnog vanjskog obrambenog zida preuređena je za sakralnu namjenu ugradnjom zidnih pilastara i sužavanjem istočnog dijela za svetište.³⁵ Jačanje kulta lokalnog mučenika u ranom srednjem vijeku, koji je po tradiciji propovijedao kršćanstvo i u Trogiru, potvrda je metropolitanskih prava splitske crkve kao nasljednice salonitanske.

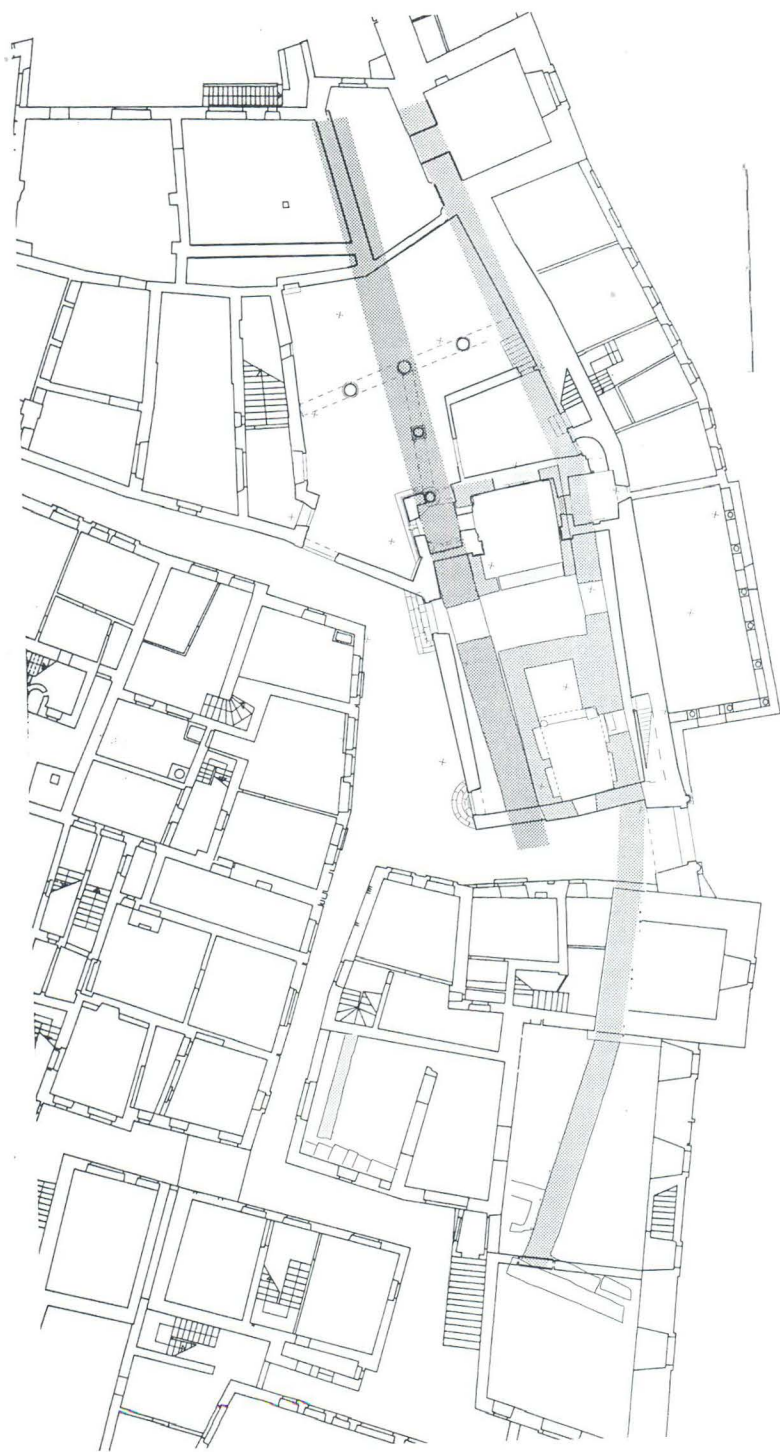
³³ H. Kähler, Porta Caesarea u Saloni, VAHD 51, Split 1930-34, 46; M. Suić, Obrambeni sustav i prospekt antičkog Zadra s kopnene strane, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 14-15, Zadar 1976, 536; isti, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, 233-235. Osim zadnje velike obnove salonitanskih zidina koje prema Prokopiju poduzima vojskovođa Konstancije 535. godine zasigurno se neki popravci poduzimaju i prije ratova s Istočnim Gotima. Preciznijem datiranju kasnoantičkih fortifikacija pridonijet će noviji nalazi u Dubrovniku i Hvaru.

³⁴ J. Stošić, Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, u: Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, izdanje HAD-a, sv. 12, Zagreb 1987, 16; P. Vežić, Rezultati istraživanja na prostoru Citadele u Zadru, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 16, Zagreb 1990, 12, sl. 26.

³⁵ Slična ranosrednjovjekovna adaptacija uočena je u crkvi sv. Ivana i Teodora u Bolu na Braču, koja je oblikom i proporcijama gotovo identična s crkvom sv. Dujma u Trogiru. Usp. R. Bužančić, Dvije crkve na Braču obnovljene u ranom srednjem vijeku, PPUĐ 31, Split 1991, 32.

Tlocrtna situacija crkve sv. Dujma između dva obrambena zida s rekonstrukcijom smjera kasnoantičkih i rano srednjovjekovnih zidina

PORTA DOMINICA AND THE CHURCH OF ST. DOMNIUS IN TROGIR

Vanja Kovačić

The convent of St Nicholas in Trogir is the oldest of the benedictine order among Dalmatian towns. According to a copy of a document of 1064, the citizens of Trogir gifted to the sisters the chapel, house of the blessed Domnius, at The Lord's Door (Porta Dominica), along with the adjacent sea-front. Archaeological excavations show that the earliest chapel mentioned in the foundation document stood beneath the high embankment on which the present-day church⁸ was erected. The position of the Lord's Door has also been established. Inside the Church, along the northern wall, the defensive wall dating from late antiquity, built with smaller irregular stones, has been excavated, while the sides of the door are made of monumental stone carvings with built-in ancient spolia from the same period. In the early Middle Ages, the town widened concentrically in the area towards the south in a narrow belt of four to five metres' width, and a new defensive wall was built. The town gate was positioned with its axis to the late antiquity gate as an extension to the *cardo* and form with them a complex providing a double entrance into the town with a space between. Concurrently with the building of the new defensive wall to the west of the late antiquity gate, a smaller church was erected which was later gifted to the Benedictine sisters. With external ground plan in the form of a parallelogram, the church's northern wall abuts the town wall of late antiquity, while its unusually broad south wall is an integral part of the new defensive wall. The longitudinal walls of the nave were divided by central and corner pilasters which formed shallow niches and carried barrel-shaped arches, most probably without the transverse rib. The apse is separated by its lengthened right-angled form and size from the proportions of the nave. From the method of its construction and its foundations, it indicates the narrowing and adaptation of a larger chamber for sacral purposes. Judging by the position of the south door which led directly on to the sea-front, the chamber originally was used for the purposes of access to the harbour or as a guard, and only with additional changes became a modest chapel next to the town gate. The ground-plan irregularities of the building were primarily determined by the given area and the maximal use of existing walls. A tendency to establish symmetry at the front and back of the church produced asymmetry inside the building. Beneath today's apse in between the two town walls, there was an unusual and layered re-structuring. The eastern wall of today's apse lies on the walls of a square chamber which extended almost to the Lord's Door and which opened up into a broad arch towards the east. The eastern wall of the church of St. Domnius, therefore, and the western wall of the chamber formed a specific enclosed corridor or propugnaculum between double town walls.

The untidy structure of the defensive wall and the parts of ancient tombstones and sculptures forming part of the town gate show the manner of building characteristic to late antiquity fortifications. It can surmised that the direction of the wall towards the east went underneath the bell-tower and served as foundation for part of the arcature of the monastery courtyard. The size of the door certainly does not correspond in its dimensions to the main

ancient entrance into the town from the direction of the sea and arose because of the volatile times, when as a rule the numbers and sizes of openings would be minimised. Quick building interventions with the use of materials from ruined ancient buildings have been noted in Zadar and Salona and other littoral towns and are attributed to the period after the expulsion of eastern Goths from Dalmatia. With the early Medieval broadening of the south front of Trogir the regular ancient perimeter was reconstructed into a polygonal scheme. Looting by the Saracens and the Arabs, who ventured into the Adriatic and attacked the littoral towns during the ninth century, was the incentive for the strengthening of the harbour part of town. At the end of the 9th and beginning of the 10th centuries a smaller chamber next to the harbour gate in Trogir was adapted as a church and was consecrated to St Domnius. The strengthening of the cult of the local martyr in the early Middle Ages, who also preached Christianity in Trogir, according to tradition, is a confirmation of the metropolitan rights of the Split church as successor to that of Salona.